

Ткач П. Б.,

кандидат філологічних наук, доцент,
професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

Радванський А. І.,

майор, кандидат педагогічних наук, начальник мовного відділу
Національної академії Національної гвардії України

ЗАСОБИ ФОРМАЛЬНОГО ВИРАЖЕННЯ ПРЕФЕРЕНЦІЙНОГО ЗНАЧЕННЯ У СТРУКТУРІ ПРИКОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ

Анотація. У статті проаналізовано структуру прикомпаративних речень із метою виявлення засобів формального вираження преференційного значення. З'ясовано, що преференційні конструкції як семантичний різновид прикомпаративних речень містять специфічні формальні ознаки.

Ключові слова: значення преференційності, складне речення, прикомпаративні конструкції, компаратив, сполучникова єдність.

Постановка проблеми. У мовознавчих описах, присвячених проблемам синтаксису, ще з XVIII ст. спостерігається зацікавлення окремими питаннями дослідження семантики преференційності. Проте сам термін і докладний аналіз конструкцій із цим значенням з'явився лише в наукових розвідках XXI ст. [11]. Конструкції зі значенням преференційності не можна виокремити у межах якогось певного різновиду складних речень, що зумовлено специфікою семантики цих конструкцій та їх структурних особливостей. Тому подібні або ідентичні за семантикою речення часто належать до різних структурних типів складного речення. Це спричинило деякі розбіжності в класифікаціях, створених граматистами.

Конструкції, які формують значення преференційності, традиційно розглядають у синтаксисі речення, проте щодо їхньої класифікаційної приналежності протягом століть точилися суперечки. Так, у середині XX ст. такі речення відносили до складу складнопідрядних речень із підрядними способом дії, порівняльними, які приєднуються до головного речення, що містить вищий ступінь порівняння прикметника чи прислівника, сполучниками «ніж», «чим», як [4, с. 274–275; 5, с. 218; 9, с. 379; 10, с. 161]. У кінці XX ст. такі речення назвали порівняльно-об'єктними прикомпаративними [3, с. 333]. Саме у межах цього типу складних речень було виділено значення преференційності, оскільки компаративи «краще», «гірше», «скоріше» є найпоширенішим засобом вираження цього значення. Проте преференційні конструкції мають свою синтаксичну своєрідність, хоча не кожного разу дослідники виявляли її, що й визначає актуальність дослідження.

Мета статті – виявити засоби формального вираження преференційного значення у структурі прикомпаративних конструкцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні встановлено, що один із різновидів порівняльних речень диференціального типу, які отримали в сучасному мовознавстві

назву складнопідрядних прикомпаративних речень, становлять порівняльні речення зі значенням власне переваги однієї з порівнюваних пропозицій над іншою [6, с. 37], наприклад: «*Ні, напевно, краще знати одне про одного все до кінця, ніж щось затаювати чи підозрювати*» (В. Собко).

Наявність у головній частині преференційних висловлень компаративів «краще», «скоріше» є вирішальною у питанні віднесеності їх до класу прикомпаративних речень як одного з їх семантичних різновидів. Однак ця риса преференційних висловлень виявляє й свої особливості: потребує пояснення, у чому ж полягає формальна і семантична відмінність преференційних конструкцій від інших прикомпаративних речень із компаративом «краще» в головній частині.

Досліджуючи окремі типи складнопідрядних речень, М.С. Поспелов визначав значущість дистантного/контактного розташування сполучникових форм: при дистантному розташуванні речення набувають зіставлювального значення; при контактному розташуванні сполучників на стику головної та підрядної частини остання, яка тісно прилягає до головної частини, вже не виражає зіставлення, а тільки розкриває зміст сполучника головної частини [7, с. 47].

Відомо, що опорне слово в головній частині нерозчленованих речень називають контактним, що передбачає контактне розташування його зі сполучником, який приєднує підрядну частину [2, с. 241]. Саме таке розташування сполучникових одиниць мають власне прикомпаративні речення, наприклад: «*Держава пловати хотіла на культуру, але це краще, ніж боротися з нею*» (В. Капранов, <http://ipress.ua/>); [*«Ніколи не брешу. Іноді не говорю правди, мовчу. Бувають моменти, коли правду сказати не можна»*]. «*Не сказати правду – це краще, ніж сказати неправду*» (М. Демків, журнал «Країна»).

Семантична ж структура преференційного висловлення, ознакою якої є зіставлення двох альтернатив, зумовлює можливість дистантного розташування компаративів «краще», «скоріше» («швидше») відносно сполучників «ніж» («чим», «як»), яке вказує на те, що компаратив втрачає роль опорного слова і набуває значення першого елемента сполучникової єдності «краще... ніж», «скоріше... ніж». Таку єдність можна назвати аналогом сполучника, при дистантному розташуванні компонентів якого компаратив набуває рис відмінності порівняно з типовим опорним (контактним) словом і формально, і семантично.

Дистантне розташування сполучникових засобів у структурі складного речення слугує показником його семантичної

модифікації: невласне власне прикомпаративним реченням, воно є типовим для преференційних конструкцій, наприклад: «**Краще** жажливо грати, **ніж** сидіти дома» (А Вола Данілу, «Українська правда»). Це й дає змогу розглядати преференційні конструкції як семантичний різновид прикомпаративних речень: порівняно з типовими виявами вони містять значення преференційності.

Уживання лексеми «краще» надає змісту головної частини, яка її містить, семантики бажаності, віддання переваги відображеним у ній ознакам, явищам, діям, станам речей. Зміст же другої, підрядної частини відображає те, що мовець (суб'єкт преференції) відкидає як неприйнятне. Н.Д. Арутюнова [1, с. 225] визначила такі конструкції як речення зі значенням неопераційної переваги.

Визначаючи лексему «краще» як репрезентант значення преференційності, дослідники висловлюють різні погляди на її морфологічну сутність. Мовознавці відносять лексему «краще» до таких частин мови, як частка, прислівник (компаратив) або модальне слово. Спостереження за преференційними конструкціями підтверджують думку про те, що за своїми морфологічними ознаками лексема «краще» наближається до частки з суб'єктивно-модальним значенням преференційності [8, с. 490], чим і зумовлено її уживання як основного засобу вираження згаданого значення. Перетворюючись у структурі преференційного висловлення на службове слово, лексема «краще» граматикується і втрачає здатність функціонувати як член речення. Граматикалізація лексеми «краще» і втрата нею синтаксичної ролі члена речення приводить, у свою чергу, до того, що вона набуває ознак компонента сполучникової єдності «краще (ліпше)... ніж»: «Тоді, може, те, що говорить їй абат Бодо: **Ліпше** більше любити й менше розуміти, ніж розуміти багато й зовсім не любити?» (П. Загребельний).

У прикомпаративних же реченнях компаратив відіграє роль різних членів речення, як головних, так і другорядних, відповідно до синтаксичної ролі вихідної форми – добре (погано).

Через модифікацію змісту й синтаксичної будови речення, побудовані за допомогою того самого засобу зв'язку (сполучника «ніж»), які містять той самий елемент (компаратив «краще»), перестають повністю відповідати структурній схемі нерозчленованого прикомпаративного речення і набувають ознак розчленованих речень. Оскільки компаратив втрачає синтаксичну роль опорного слова і набуває значення сполучникового аналога, преференційна семантика пов'язує зміст підрядної частини зі змістом головної частини загалом, що притаманне реченням саме розчленованого типу: «**Краще** сплатити Туреччині певну суму за те, щоб та утримувала біженців у себе, ніж ризикувати допустити появу неконтрольованих мас біженців у Латвії, – заявив прем'єр Латвії» («Українська правда»). У наведеному реченні підрядна частина не розкриває змісту опорного слова, її зміст стосується усього змісту головної частини відповідно до закономірностей формування преференційного значення, а компаратив «краще» експлікує порівняльну оцінку, яка є одним з основних елементів цього значення.

Синонімічними до лексеми «краще», яка визнається домінантною у конструкціях зі значенням преференційності, є лексеми «скоріше», «легше». Усі три лексеми утворюють один семантичний план – порівняння зі значенням преференційності, наприклад: «У нас 17 розвідвідомств, цивільних і військових ... І ви **швидше** повірите Володимиру Путіну, ніж розвідвідомствам – нашим фахівцям, які принесли присягу захищати

нашу країну», – додала вона [Клінтон]] («Українська правда»); «**Легше** війну почати, **аніж** скінчити» (В. Шевчук).

Подібно до «краще» лексема «скоріше» («швидше») є основним конструктивним елементом прикомпаративної конструкції й виконує ті ж функції. Однак на відміну від «краще», що зберігає зв'язок із оцінною семантикою, «скоріше» («швидше») втрачає зв'язок із лексемою «швидко» й темпоральним значенням, внаслідок чого граматикується й набуває статусу сполучника, а не його аналога, як «краще», наприклад: «Для того щоб провести зміну курсу, Кремль повинен втрутитися в діяльність державного апарату і влади і скоротити число чиновників і політиків. Однак циніки могли б сказати, що Москва **скоріше** віддасть Крим, ніж зробить такі зміни, – підкреслює Frankfurter Allgemeine» (7dnv.info), пор.: «Москва **скоро** зробить такі зміни, але це **скоріше** віддасть Крим». У такій трансформації висловлення втрачає сенс.

Сполучник «скоріше (швидше)... ніж» уживається також у висловленнях, що відображають пошук сутності явищ шляхом вибору з альтернатив більш імовірного або пошук адекватного відображуваному явищу засобу номінації, а відтак і номінативну діяльність мовця, наприклад: «У цих заявах **швидше** проглядає борець за воз'єднання свого народу, прихильник єдиної літературної мови, **аніж** письменник» (В. Яременко).

Наявність зіставного компонента в семантичній структурі преференційного висловлення зумовлює вираження преференційного значення у складносуриядних зіставних конструкціях зі сполучником «а не, не...»: «Навіть яничари, які загосподарували в Ібрагімовім палаці, всупереч своєму узвичаєнню, не стали троїтити дзеркал, щоправда, **не** від забобонного побоювання лиха, **а скоріше** від тверезого розрахунку, бо все це добро можна було... розпродати...» (П. Загребельний).

Головна частина складної преференційної конструкції, оформлена за допомогою «скоріше» («швидше»), тяжіє до самостійного вживання. Зміст же відсутньої підрядної частини може бути поданий у попередньому контексті: «Якусь мить вона ошелешено **дивилася на мене**. Ні, **скоріше** крізь мене, нічого це, мабуть, не бачачи» (А. Дімаров). Тяжіння до самостійного вживання предикативної частини складного речення з лексемою «скоріше» («швидше»), яка вносить у преференційну конструкцію значення ймовірності, інколи призводить до трактування її як вставного слова зі значенням уточнення: «Це був не мій особистий захист, **скоріше**, це був крик душі – тоді я думав, чому ми, маючи прекрасну нагоду зробити Крим дійсно українським, так бездарно і поспішно відступаємо з півострова» (А. Матвієнко, «Кримська світлиця»)

Лексема «легше», граматикуючись, усе ж зберігає зв'язок з оцінною семантикою, завдяки чому вносить у преференційне висловлення додатковий семантичний відтінок: вона вказує на визначення однієї з альтернатив як більш легкої та зручної щодо її реалізації, а отже, і як більш прийнятної, наприклад: «**Легше** руйнувати, як будувати»; «**Легше** говорити, ніж зробити» («Прислів'я та приказки»; М. Номис).

Вказівка на легкість реалізації межує зі значенням імовірності, тому такі речення близькі до преференційних конструкцій із формою «скоріше» («швидше»), наприклад:

«Націєвський. ...А тепер заклашчим наш разговор поцітуєм, как жених і невеста. (Співає). Зажду я одного поцітуя!.. Позвольте!

Мариса. Мені **легше** витить оливи з мухами, ніж вас поцілувать!» (І. Карпенко-Карий), пор.: «Я **швидше** вип'ю оливи з мухами, ніж вас поцілую».

Разом із тим значення прийнятності, яке вносить «легше», виникає на основі суб'єктивної оцінки, що наближує такі висловлення до преференційних конструкцій із «краще» в їхній структурі, наприклад: «Укороти, боже, молодого віку Тому, хто не має талану любити»; «Легше, мої любі, покриття землею, **Ніж** бачить, як другий, багатий, старий, Цілує за гроші, вінчається з нею...» (Т. Шевченко), пор.: «**Краще**, мої любі, покриття землею, **Ніж** бачить, як другий, багатий, старий, Цілує за гроші, вінчається з нею».

Компаратив «краще» («скоріше») вимагає наявності сполучника «ніж» у підрядній частині. Варіантами сполучника «ніж» є сполучники «як» та «чим», наприклад: «Лучче з розумним свині пасти, **як** з дурним в карти грати» (М. Номис). Сполучники «як» та «чим» не несуть ніяких додаткових відтінків семантики і можуть замінити сполучник «ніж» без зміни або втрати змісту, пор.: «Лучче з розумним свині пасти, **ніж** з дурним в карти грати»; «**Краще** погано їхати, **ніж** хороше йти» (прислів'я).

Вирізнення преференційних конструкцій з-поміж класу прикомпаративних речень відбувається також на рівні порядку частин складного речення. Для прикомпаративних речень характерна негнучкість структури – підрядна частина послідовно розташована у постпозиції до головної. Преференційні ж висловлення є гнучкими структурами, оскільки припускають не тільки постпозицію, але й препозицію та інтерпозицію головної частини.

Речення із препозицією підрядної частини становлять невеликий відсоток преференційних конструкцій. У таких конструкціях підкреслюється ситуація, яка відкидається. Важливішим, семантично вагомішим визнається саме заперечення небажаної ситуації, дії, явища, а ситуація, визнана кращою, є альтернативою до неї. Альтернатива, позначена компаративом «краще», найчастіше буває негативною і непринятною для вибору, що є своєрідною мотивацією для акцентованого вимовляння підрядної частини, наприклад: «...З тих пір, як німці почали забирати в їхньому селі все..., півень просидів у виритій дідом норі не один день і не одну ніч... Дід пожалів його, переховував, сипав йому їсти, давав води...»

– Геть зовсім схудла пташина, – бубонів дід, тупаючи до хати. – **Чим** так маєш страждати, то **ліпше** я тобі шию скручу» (Є. Гуцало).

Висновки. Із наведеного аналізу випливає своєрідність преференційних висловлень як семантичного різновиду прикомпаративних речень, що виявляє себе у таких формальних чинниках, як 1) закритість структури; 2) дистантність розташування компаратива «краще» і сполучника «ніж», яка вказує на те, що він втрачає роль опорного слова і набуває значення першого елемента сполучникової єдності «краще... ніж»; 3) грамадикалізація компаратива; 4) втрата компаративом синтаксичної ролі члена речення; 5) наявність у підрядній частині сполучника «ніж» та його аналогів «чим», «як»; 6) гнучкість структури, яка припускає не тільки постпозицію, але й препозицію та інтерпозицію головної частини.

Отже, виявлені особливості дають змогу розглядати преференційні конструкції як семантичний різновид прикомпаративних речень, що порівняно з типовими виявами містять специфічні семантичні та формальні ознаки, які вказують на наявність у них значення преференційності.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Белошапкова В.А. Современный русский язык. Синтаксис / В.А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Курс сучасної української літературної мови / За ред. Л.А. Булаховського. – К. : Радянська школа, 1951. – 408 с.
5. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис / Б.М. Кулик. – К. : Радянська школа, 1965. – Ч. 2. – 284 с.
6. Мараховська В.Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / В.Г. Мараховська; Горлівський держ. пед. ін-т ноземних мов. – Горлівка, 1998. – 192 с.
7. Поспелов Н.С. О грамматической природе сложного предложения / Н.С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 321–338.
8. Русская грамматика / за ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. – 709 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 515 с.
10. Сучасна українська мова. Синтаксис / за ред. О.Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
11. Ткач П.Б. Значення преференційності та способи його вираження в українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / П.Б. Ткач; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2004. – 218 с.

Ткач П. Б., Радванский А. И. Способы формального выражения значения предпочтения в структуре прикомпаративных конструкций

Аннотація. В статтю проаналізована структура прикомпаративних речень з метою виявлення способів формального вираження значення предпочтения. Было выяснено, что конструкции со значением предпочтения как семантический вид прикомпаративных предложений имеют специфические формальные особенности.

Ключові слова: значення предпочтения, сложное предложение, прикомпаративные конструкции, компаратив, союзное соединение.

Tkach P., Radvanskyi A. Formal expression of preferential meaning in the structure of comparative constructions

Summary. The article analyzes the structure of comparative sentences with the purpose to find the ways of formal preferential meaning expression. It was found that preferential constructions as a semantic kind of comparative sentences have specific formal features.

Key words: preferential meaning, complex sentences, comparative construction, comparison, conjunction unity.